

Т. П. Вільчинська

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

ШЕВЧЕНКОЗНАВЧІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ІВАНА ОГІЄНКА: ЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття призначена дослідженню феноменів Т. Шевченка й І. Огієнка. Предметом аналізу послужили шевченкознавчі інтерпретації І. Огієнка, передусім те, як Митрополит Іларіон характеризує Шевченкову мову. Встановлено, що специфіку мови Т. Шевченка, на думку І. Огієнка, визначають релігійність і народність.

Ключові слова: Шевченкова мова, лінгвістична шевченкіана, релігійний стиль, релігійність, народність як основні ознаки мови Кобзаря, І. Огієнко.

Тарас Шевченко належить до тих унікальних особистостей, феномен геніальності яких до цього часу ще не з'ясовано. Як справедливо зауважує Н. Гуйванюк: «Писати про мову Шевченка – почесно й відповідально перед лицем усього народу, бо це письменник, якому судилася надзвичайно важлива роль – стати символом культурної цінності цілого народу, уособленням усієї його духовної сутності. Шевченкове слово – це символ української мовної єдності і духовний зв'язок поколінь. Вічність нашої мови – у слові Тараса Шевченка» [1, с.5]. Саме велич Т. Шевченка, за словами Л. Мацько, спонукає різні покоління науковців «до нового, поглибленого осмислення його місця і ролі як знакової постаті в українській історії, бо Тарас Шевченко не тільки став основоположником нової української літературної мови, він був визначним захисником ідеї національного відродження всієї слов'янщини...» [2, с.175]. Усе це пояснює незгасаючий інтерес до творчої спадщини Великого Кобзаря.

Для лінгвістичної шевченкіани цінними є передусім праці С. Смаль-Стоцького, І. Франка, І. Огієнка, Л. Булаховського, Ю. Шевельова, а також сучасних мовознавців, як-от С. Єрмоленко, В. Русанівський, Н. Сологуб, А. Мойсієнко, Л. Мацько, Т. Космеда, Т. Черторизька та ін. Важливе місце в історії лінгвістичної шевченкіани ХХ ст. без перебільшення займає І. Огієнко: йому одному з небагатьох на той час вдалося синтезувати набутки попереднього етапу розвитку науки про Т. Шевченка з новітніми підходами до вивчення творів красного письменства. Відтак шевченкознавці студії І. Огієнка одразу привернули увагу до себе своєрідною вираженістю, свіжим поглядом, доказовістю суджень, лінгвістичних і літературознавчих концепцій. За плечима в ученого не один десяток наукових статей, розвідок, чимало з яких уперше були опубліковані в часописі «Віра і культура», редагованому Митрополитом Іларіоном, та монографічне дослідження «Тарас Шевченко» (назва вінніпезького видання «Релігійність Тараса Шевченка»).

Метою розвідки було встановити, в чому полягає цінність наукових розмислів І. Огієнка, який відкрив для українців нові грані таланту Т. Шевченка. Дослідження виконувалося на матеріалі монографії «Тарас Шевченко». Незважаючи на те, що феномен Шевченка з'ясовувало не одне покоління науковців, до цього часу залишається низка питань, що потребують роз'яснення,

уточнення, зокрема щодо релігійного стилю Шевченкової мови¹, її народності, словника мови «Кобзаря», укладеного І. Огієнком, і под. Усе це зумовлює актуальність запропонованої теми.

Наскрізною, найважливішою в шевченкознавчому доробку І. Огієнка є тема релігійності Шевченкової мови. Дослідник присвячує їй два взаємопов'язаних розділи «Релігійний стиль Шевченкових творів» і «Релігійний стиль Шевченкової мови». У час, коли радянська критика кваліфікувала Т. Шевченка як атеїста, а фундаментальне вивчення біблійних мотивів у творах цього письменника взагалі перебувало під забороною, назвати стиль й мову Т. Шевченка релігійними було сміливим кроком. Пор.: *«Шевченкова мова, відбиваючи духа думання народу, завжди релігійна»*.

Розвиваючи думку про релігійність стилю і мови Великого Кобзаря, Митрополит Іларіон вдається до численних мовно-виражальних засобів у своїй оцінці, зокрема епітетів, за допомогою яких характеризує Шевченкову мову: *богобійна, лагідна і тиха, релігійна і народна, найпростіша, найясніша і неповторна, мелодійна і народнопоетична, добродесотна і душевна*, напр.: *«Мова Шевченкова – чисто чесотна, душевна, лагідна, релігійна. І вона була такою всі 24 роки творчості поета (1837-1861)»* [3, с.170]; метафор і порівнянь: *«Ось тому Шевченкова мова так по-різному промовляє до народу, промовляє як свій до свого, як чесотна людина до чесотної, і відразу на душу впливає»* [3, с.171]; гіпербол: *«Дуже часто Шевченкова мова настільки чесотно релігійна, що переходить у мову святу...»* [3, с.170]. Автор постійно гіперболізує думку про те, що *«Шевченків світогляд широко релігійний», що «усі дійові особи його творів – релігійні», що «нерелігійних типів він не подав ані одного»* [3, с.169].

Дослідник свідомий того, що *«про релігійний стиль взагалі, а в мові Шевченка зокрема, ще ніхто не писав»*, але це не зупиняє його. Він готовий включитися в дискусію *«про релігійність Шевченка»* і приходить до висновку, що *«релігійний стиль у Шевченкових творах дуже сильний, що він – душа його мови й його загального стилю, що він – ознака Шевченкового думання від початку його писань до могили (1837-1861)»* [3, с.166]. Свій висновок автор аргументує коротким описом Шевченкового життя, аналізом його творів, що дозволяє йому стверджувати: *«Шевченко був віруючий християнин-православний!»* [3, с.166], а його стиль – *«істотний, притаманний його високорелігійній душі, ні в чому не придуманий»* [3, с.170].

Порупуючи тему релігійності Шевченкової мови, І. Огієнко зазначає, що Т. Шевченко досконало знав Святе Письмо: *«На Псалтирі виріс», «залюбки читав і всю Біблію», а відтак, все це «повно переніс у «Кобзар», релігійний стиль якого, за словами вченого, полягає в тому, що «Шевченко вживає в ньому сотні раз слова Бог, Господь, Божий, Святий і т. ін.»*. Загалом Митрополит Іларіон послідовно проводить думку, що Святе Письмо – найперше джерело для вивчення своєї літературної мови.

Якщо Огієнкові розмисли про релігійність Шевченка характеризуються високою емоційністю думки вченого, то в інших моментах він намагається, як сам зазначає, на основі *«повної об'єктивності та глибокої обдуманос-*

¹ *У статті прикметник Шевченкова, вслід за І. Огієнком, пишемо з великої літери.

Виразно й ясно релігійна, бо сам народ релігійний істотно» [3, с.164] та *«ніхто з наших письменників, ні до Шевченка, ні по ньому, не писав таким справді виразним релігійним стилем, в якому кожна рисочка, кожне слово не суперечить чесотності думання. Я б сказав, що в світовій літературі ніхто з світських письменників не перевищує Шевченкового релігійного стилю й змісту»* [3, с.165].

ти», навівши «довгі сотні прикладів», з'ясувати феномен Шевченкової величчі. «Релігійність Шевченка я хочу показати його мовою, його стилем, здебільшого фактами» [3, с.169].

У цьому контексті науковець розглядає низку положень, що підтверджують уже поширену на той час думку про Т. Шевченка як основоположника нової української літературної мови. Зокрема, зазначає те, що посприяло тому, щоб автор «Кобзаря» став «творцем української літературної мови».

По-перше, «сталось це тому, що сам Шевченко був у нас найсильнішим поетом і його твори захотили всю Україну: їх усі читали, завчали напам'ять і вже тим самим навчалися мови» [3, с. 300]. Учений вважає, що в історії творення літературних мов це звичайне явище, коли «мова найсильнішого письменника й господаря дум народних погалує за основу мови літературної» [3, с. 300].

По-друге, І. Огієнко стверджує, що мова Шевченка мала всі ознаки для того, аби стати «всеукраїнською мовою літературною: вона була найчистіша серед мов усіх тодішніх письменників і походила з географічного осередку української землі, із Звенигородщини, чому могла легко стати соборною мовою» [3, с. 300]. Науковець вказує на певні передумови, які зумовили те, що Шевченкова мова стала «нарідним каменем нашої літературної мови»: «Нова українська літературна мова творилася спочатку на полтавсько-харківській землі, здебільшого на Лівобережжі, тепер же до її творення прийшло й Правобережжя...» [3, с.282].

По-третє, важливого значення І. Огієнко надає народній основі Шевченкової мови, а саме – народним пісням. Митрополит Іларіон зазначає, що мова Т. Шевченка позбавлена «чужого баламутства», що «спієб думання (складня) – у нього завжди народна» і що саме «народні пісні стали основою Шевченкової мови» [3, с.284]. Усе це, за словами вченого, «сильно наблизило Шевченкову мову до правдивої народної й очистило її від усякої штучності» [3, с.286]. І. Огієнко наводить низку конкретних особливостей щодо синтаксичної побудови мови, зокрема такі, як паратактичність, тобто рівнорядність, а не підрядність речень, як-от домінування речень «коротких, виразних, ясних». У такий спосіб він ініціював подальші студії проблеми функціональних особливостей нової української літературної мови.

Характеристичною ознакою дослідницької манери І. Огієнка завжди було уникання спрощених підходів в інтерпретації тих чи інших положень, легкого прямолінійного пояснення. Тому аналізовані явища він розглядає у складних взаємозв'язках. Так, важливу роль Т. Шевченка визначає через його місце в етнокulturі українців, зважаючи на його значення в розвитку не лише мови, а й літератури, історії, релігійної думки тощо, напр.: «І коли ми стверджуємо, що Шевченко – народний поет, то велику роль грає в цьому власне цирий релігійний стиль усіх його творів, бо ним він глибоко вірно передав найважливішу рису українського народу і його мови» [3, с.171] або «Чисто народна своєю побудовою мова і глибоко національно-патріотичний зміст його творів зробили його найріднішим сином свого народу, більше того – його пророком» [3, с.286].

У порівняльно-типологічному аспекті певною мірою розглядає І. Огієнко постаті Т. Шевченка й І. Котляревського та Марка Вовчка, зіставляє роль Т. Шевченка й О. Пушкіна в історії виникнення літературних мов, причому завжди знаходить аргументи на користь автора «Кобзаря», напр.: «Скажімо, Марко Вовчок свідомо пильнувала надати «Народним оповіданням» 1857 року релігійного стилю. Але в «Кобзарі» він – неповторний...» [3, с.165].

Професіоналізм дослідника помітно виявляється в майстерному аналізі конкретних творів Т. Шевченка, що також є однією з визначальних особливостей до-

сліджуваної монографії. Для аналізу І. Огієнко обирає передусім тексти, які неоднозначно трактувала радянська критика – це твори на релігійну тематику, як-от «Давидові псалми» чи «Марія», або ж ті, що були написані, за словами вченого, «в обіймах чорного одчаю та розпуки» й теж чисто неправильно тлумачилися в українському літературознавстві. Загалом, звертаючись до наскрізних тем і мотивів у творчості Кобзаря, Митрополит Іларіон відступає від традиційних схем аналізу, а більше властєся до психоаналітичних інтерпретацій, що дозволяє зробити чимало сміливих висновків, напр.: «Народ ніколи не сприймав «Кобзаря» за комуністичний, Шевченка атеїстом народ ніколи не вважав!» [3, с.172] або «Релігійний стиль у «Кобзарі» вогнем палає, бо огнем палає й Шевченкова душа!» [3, с.169].

Важливо, що, аналізуючи Шевченкові твори, дослідник постулює системний, комплексний підхід. Вичерпні літературознавчі коментарі органічно доповнює характеристика мовних особливостей, напр.: «Мову церковнослов'янську Шевченко вважав святою і тому так старанно й багато уживав її в «Марії» чи «... мова «Марії» переповнена величними, солодкими церковнослов'янськими, які Шевченко все життя щиро любив» [3, с.252-253].

Характеризуючи певні правописні норми, зокрема написання слів *бог, господь, мати божя* з малої літери, І. Огієнко стверджує, що це робиться свідомо, аби представити Т. Шевченка атеїстом. Учений зауважує: «Кобзар» друкується сотнями тисяч і наш релігійний український народ сильно привчається до безбожного советського писання Святих слів!.. Коли б у вільному світі видали «Кобзаря» так, як треба, то всі наочно переконалися б, що Шевченко – не атеїст...» [с.173]. Науковець подає рекомендації (правила) щодо написання з великої букви низки релігійних термінів.

Посутнім внеском у лінгвістичну шевченкіану стали ті розділи праці, де науковець на конкретних прикладах доводить, що «Шевченкова мова глибоко поетична й ясно мальовнича», як-от: «Яскрава мальовничість Шевченкової мови» або «Рясна синоніміка Шевченкової мови». Розглядаючи ряди «мальовничих епітетів», «рясне й широкє синонімічне багатство» у поезії Т. Шевченка, Митрополит Іларіон робить висновок про письменника саме як «творця нашої поетичної літературної мови, але не мови прозаїчної... В цьому відношенні Шевченка перевищила Марко Вовчок» [3, с.302]. Т. Шевченка І. Огієнко називає «мистцем-малюром», а його мову «огненно емоціональною».

Окремий розділ у монографії дослідник приділяє аналізу «Словника Шевченкової мови». І. Огієнко розповідає про історію його написання та окреслює значення, яке вбачає в тому, що «він подає широкий матеріял для вивчення Шевченкової мови, ... але разом з тим він складений так, щоб стати довідником і сучасної літературної мови – як говорити й писати по-літературному» [3, с.354]. Значення цієї лексикографічної праці вчений убачає і в тому, що вона може прислужитися «для широкого громадянства, для його щоденного вжитку», і для «вивчення української складні», а також «дати багато матеріялу для повного словника української мови».

Насамкінець автор зауважує, що написав свою монографію «для вшанування столітньої пам'яті з дня смерті нашого великого національного поета й борця за волю України й українського народу» [3, с.306].

Проведений аналіз засвідчив, що кожне покоління вносить посутні зміни у прочитання творчої спадщини Великого Кобзаря і так буде тривати довго, бо «Шевченкове слово має цілющу властивість випрямляти, підносити, пробуджувати, зміцнювати в людині Людину, її духовні начала» [4, с.187].

Монографія І. Огієнка «Тарас Шевченко» стала етапним явищем у дослідженні творчості Т. Шевченка загалом та його ролі у становленні нової укра-

їнської літературної мови зокрема. Шевченкознавчі публікації Митрополита Іларіона активізували подальші студії вітчизняних дослідників, спрямовані на вивчення спадщини митця, помітно змінили підхід до аналізу його текстів. Властиві І. Огієнкові розмірковувальний стиль, увага до значущих деталей, а передусім якісно новий підхід до багатьох питань забезпечили його працям достойне місце в сучасній шевченкіані, в тому числі лінгвістичній.

Список використаних джерел:

1. Гуйваюк Н.В. Вічність нашої мови – в шевченковім слові / Н.В. Гуйваюк // Слово – Речення – Текст : [вибр. праці]. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2009. – 664 с.
2. Мацько Л. Тарас Шевченко – основоположник нової української літературної мови. Українська мова в освітньому просторі: [навч. посібник] / Л. Мацько. – К. : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 670 с.
3. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Тарас Шевченко / І. Огієнко (Митрополит Іларіон) ; [упоряд., авт. передмови і коментарів М.С. Тимошик]. – К. : Наша культура і наука, 2003. – 432 с.
4. Сверстюк Є. Феномен Шевченка / Є. Сверстюк // Блудні сини України. – К. : Знання, 1993. – 256 с.

The article deals with the study of T. Shevchenko and I. Ohienko phenomena. The subject of analysis is Ohienko's interpretations of Shevchenko experts' works. On the first place is the way in which Metropolitan Hilarion describes Shevchenko's language. It was revealed that the specificity of Shevchenko's language, according to Ohienko's opinion, is defined by religiousness and nation.

Key words: Shevchenko's language, religious style, religiousness, nation speech, I. Ohienko.

Отримано: 19.03.2015 р.

УДК 342.725

О. В. Галайбіда

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

О. М. Задорожна

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

«НАУКА ПРО РІДНОМОВНІ ОБОВ'ЯЗКИ» ЯК ОРІЄНТИР ДЛЯ СУЧАСНОЇ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У статті проаналізовано працю Івана Огієнка «Наука про рідномовні обов'язки», з'ясовано можливості використання цієї розвідки у процесі вибудовування мовної політики сучасної української держави. Простежено потенціал рідної мови в процесі формування національної свідомості.

Ключові слова: «Наука про рідномовні обов'язки», мовна політика, рідна мова, мовна свідомість, українська нація.

Мовна політика завжди була, є і буде важливим аспектом державотворення. Іван Огієнко свого часу писав: «Рідномовна політика – то найцінніша й найважливіша частина національної політики і взагалі; недотримання її нормаль-